

WSTĘP

Przemieszczanie się pracowników jest jednym z czynników kształtujących stan zatrudnienia w województwie podkarpackim. Istotnymi dla rynku pracy są zmiany stanu ludności, których przyczyną są czynniki ekonomiczne. Migracje zarobkowe wpływają na rynek pracy. Związek ten jest widoczny również w kontekście następujących w gospodarce procesów globalizacji. Zmiany miejsca zamieszkania poszczególnych osób można podzielić na migracje następujące za granicę (zwane emigracją, w tym o charakterze zarobkowym) oraz na zmiany stanu ludności wewnątrz kraju. Odpowiednie informacje sprawozdawcze, napływ i odpływ osób w założonym czasie, możliwy jest do uchwycenia na poziomie: województw, powiatów i gmin – zgodnie z metodą badań demograficznych GUS. Ponadto można rozróżnić migracje pod względem ich trwałości – na stałe i sezonowe. Wyjazdy czasowe z kraju do innego państwa określane są mianem emigracji terminowych. Wyjazd za granicę na stałe bez zamiaru powrotu do ojczyzny, można określić jako emigrację stałą. Według kryteriów czasu trwania migracji przyjmowanych przez ONZ za trwały stan należy przyjąć wyjazd na okres dłuższy niż rok. Poza czasowym lub stałym pobytem za granicą, następują odpowiednie do stanu rozwoju gospodarczego poszczególnych części kraju (dla migrantów ekonomicznych) przemieszczenia się osób na pobyt stały lub czasowy do innych województw – wewnątrz kraju. Ponadto proces ten może mieć charakter lokalny i następować w danym województwie lub w niektórych regionach kraju.

W zakresie lokalnych zmian stanu ludności dla uzyskania systematyki teoretycznej można wyróżnić procesy towarzyszące znacznym przemianom społecznym, mające w pewnych warunkach charakter masowy, które można odnotować na terenie całego kraju. Do takich zmian należy zaliczyć migracje ludności ze wsi do miast. Początek tego procesu następował wraz z rozwojem społeczeństw przemysłowych już w okresie II Rzeczypospolitej. Napływ ludności z terenów wiejskich do miast wraz z zakończeniem II Wojny Światowej przybrał na sile, między innymi z powodu strat ludnościowych w miastach i zmian granic państwowych. Nową jakość określano mianem stałych migracji ludności o jedno-wektorowym kierunku przestrzennym (wieś → miasto). Z perspektywy 2016 roku przemieszczenia się ludności z terenów wiejskich do miast posiadają charakter historyczny. Już w latach 70. XX w. Alvin Toffler był twórcą nowej koncepcji przemian społecznych. Rozwój technologii komunikacyjnych wpływa na brak zależności stanu świadomości jednostki od miejsca zamieszkania. Poszerzona komunikacja nie pozostanie bez wpływu na rynek pracy i może być przyczyną osłabienia migracji. Miejsce zamieszkania nie będzie miało wpływu na zatrudnienie. W przyszłości pojawi się możliwość podjęcia zatrudnienia na odległość. Efekt pracy – np. określony przedmiot materialny zostanie przesyłany do pracodawcy przez sieć internet. Przemiany będzie warunkował rozwój technologii druku przestrzennego, możliwy do wykonania w przyszłości na różnych nośnikach materialnych.

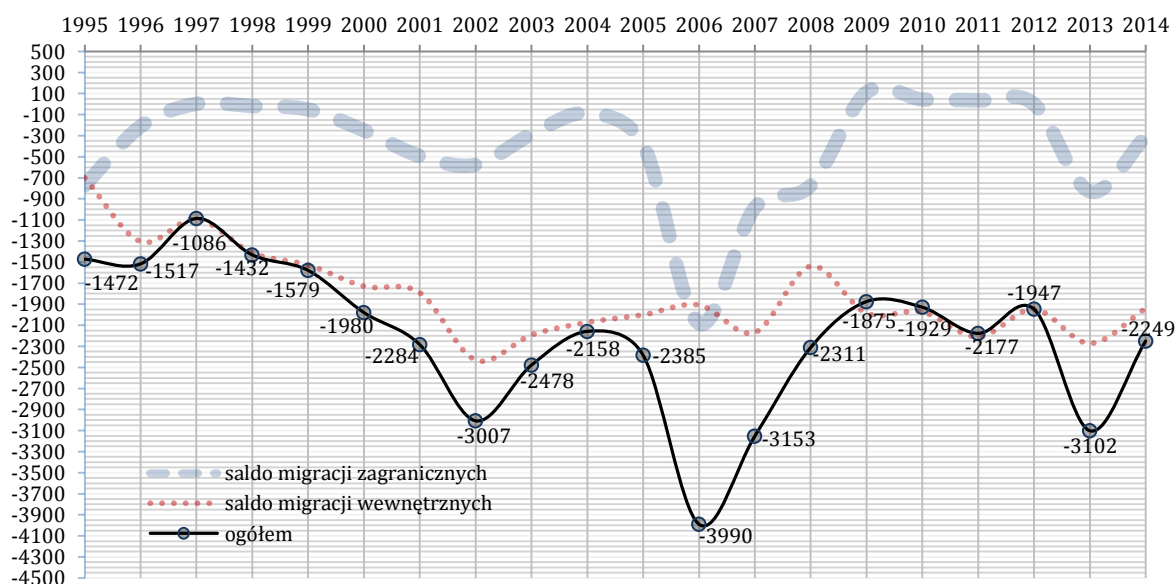
Jeszcze bardziej ogólny podział wymienia dwa typy społecznej ruchliwości.: horyzontalną i wertykalną. Ze zjawiskiem migracji ludności powiązana jest zmiana miejsca zamieszkania, którą określamy mianem ruchliwości horyzontalnej. Zmiana miejsca w strukturze społecznej w ramach danego

społeczeństwa definiowana jest jako wertykalna ruchliwość społeczna¹. Współcześnie oba typy społecznej zmienności mogą się na siebie nakładać.

Niniejsze opracowanie zawiera poziom migracji wewnątrz krajowych i zagranicznych w aspekcie pobytów stałych i czasowych - w świetle dostępnych danych dla województwa podkarpackiego. Wielkości dla innych województw oraz średnia krajowa zawarte są jako informacja porównawcza. Źródłem danych jest Bank Danych Lokalnych GUS i publikacje Urzędu Statystycznego w Rzeszowie.

Realnym czynnikiem kształtującym liczbę ludności (poza zmianami stanu ludności w związku z liczbą urodzeń żywych i zgonów) są migracje osób na pobyt stały lub czasowy. Od kilkunastu lat odnotowujemy w naszym województwie ujemne saldo migracji na pobyt stały, co ma wpływ jako jeden z czynników na spadki liczby ludności na Podkarpaciu. W 2004 r. z powodu migracji liczba ludności zmniejszyła się o 2 158 osób, w 2005 roku o 2 385 osób, w 2006 r. o 3 990 osób, w 2007 r. o 3 153 osoby, a w 2008 roku o 2 311 osób. W 2009 roku liczba ludności zmniejszyła się o 1 875, w 2010 r. o 1 929, w 2011 r. o 2 177, a w 2012 r. - o 1 947 osób. W 2013 r. liczba ludności zmalała o 3 102 osób. W przeliczeniu na 1 000 mieszkańców spadek o powyższą liczbę wyniósł - 1,5 ‰ (w kraju wskaźnik ten posiadał również wartość ujemną i przyjął wartość - 0,5 ‰). W 2014 r. liczba ludności zmalała o 2 249 osób (co w przeliczeniu na 1 000 mieszkańców wyniosło - 1,06 ‰ (w kraju wskaźnik ten posiadał również wartość ujemną i przyjął wartość - 0,41 ‰)².

Porównanie salda migracji w województwie podkarpackim

Źródło: Opracowanie na podstawie danych liczbowych zawartych w Banku Danych Lokalnych.

Wartość salda migracji dla 2014 r. oznacza, że liczba osób wymeldowanych z pobytu stałego w ciągu roku przekroczyła liczbę osób zameldowanych na pobyt stały w tym samym okresie. W konsekwencji w 2014 r. liczba mieszkańców województwa w wyniku przemieszczenia się ludności na

¹ Pracownicy pochodzący z krajów Europy Zachodniej w ramach EWG uzyskali możliwość swobodnego podejmowania pracy w państwach członkowskich. Odpowiednie przepisy obowiązywały już w 1957 r. Częściowe otwarcie rynków pracy państw UE-15 dla krajów Europy Środkowej i Wschodniej nastąpiło po 47 latach. Obecnie prawo to wynika z art. 45 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE).

² BDL zawiera dane na temat salda migracji wewnętrznych i zagranicznych. Saldo migracji prezentowane jest w przeliczeniu na 1000 ludności, co oznacza przyrost lub ubytek ludności na danym obszarze kraju z powodu migracji (w przeliczeniu na 1000 mieszkańców danego terenu, wg stanu na połowę badanego okresu. Źródło: GUS, <http://stat.gov.pl/metainformacje/sloownik-pojec/definicje-pojec/2259.pojecie.html>.

pobyt stały (zarówno w kraju jak i za granicę) zmniejszyła się o 2 249 osób ogółem (w tym 1 369 kobiet i 880 mężczyzn)³.

Migracje ludności na pobyt stały w 2014 r.

Powiaty	Współczynnik salda migracji – na 1000 mieszkańców (ogółem)	Saldo migracji na 1000 mieszkańców (ogółem)	Saldo migracji wewnętrznych (krajowych)	Saldo migracji zagranicznych
1	2	3	4	5
Polska **	-0,41	-15 750	0	-15 750
Województwo Podkarpackie *	-1,06	-2 249	-1 941	-308
bieszczadzki	-1,80	-40	-33	-7
brzozowski	-2,58	-171	-162	-9
dębicki	-1,72	-232	-208	-24
jarosławski	-2,61	-318	-317	-1
jasielski	-2,19	-252	-204	-48
kolbuszowski	-2,17	-136	-125	-11
krośnieński	0,51	57	53	4
leski	-2,05	-55	-65	10
leżajski	-1,53	-107	-110	3
lubaczowski	-2,00	-114	-117	3
łańcucki	0,94	75	92	-17
mielecki	-1,01	-138	-167	29
niżański	-1,97	-133	-108	-25
przemyski	-1,55	-115	-119	4
przeworski	-1,73	-137	-144	7
ropczycko-sędziszowski	-0,50	-37	-23	-14
rzeszowski	3,70	614	623	-9
sanocki	-2,57	-247	-223	-24
stalowowolski	-3,30	-358	-302	-56
strzyżowski	-1,39	-86	-82	-4
tarnobrzeski	-2,21	-119	-110	-9
Krosno	-5,47	-258	-223	-35
Przemyśl	-3,28	-208	-182	-26
Rzeszów	2,34	430	477	-47
Tarnobrzeg	-3,41	-164	-162	-2

Z miast ubyło 2 572 osoby (w tym 2 277 w wyniku migracji wewnętrznych i 295 w wyniku emigracji zagranicę RP). W przeliczeniu na 1000 ludności wyniosło ogółem dla miast - 2,9 ‰ tj. 2,9 osoby na 1000 ludności. Liczba osób zamieszkałych na wsi wzrosła o 323 osoby (w tym o 336 osób z powodu migracji wewnętrznych i 13 osób ubyło za granicę). W przeliczeniu na 1000 ludności dla terenów wiejskich wyniosło ogółem +0,3 ‰⁴.

Emigracja za granicę na pobyt stały. Na emigracje za granicę RP na pobyt stały składają się zarówno wymeldowania z pobytu stałego za granicę jak i zameldowania na pobyt stały w kraju, po powrocie z zagranicy. Na podstawie tych danych GUS oblicza saldo migracji. Gdy jest ujemne, przeważają wyjazdy na pobyt stały – za granicę. W przeciwnym przypadku przeważają powroty do kraju.

³ Źródło: Bank danych lokalnych, kategoria – ludność, grupa – migracje wewnętrzne i zagraniczne, podgrupa – migracje na pobyt stały gminne wg płci typu i kierunku, kierunki migracji, płeć, lata, BDL Warszawa 2016 r. oraz migracje na pobyt stały między powiatowe i zagraniczne według ekonomicznych grup wieku, BDL Warszawa 2016 r. Saldo migracji w przeliczeniu na 1000 mieszkańców za rocznikiem statystycznym województwa podkarpackiego 2015 r.

⁴ Źródło: bank danych lokalnych, kategoria – ludność, grupa – migracje wewnętrzne i zagraniczne, podgrupa – migracje na pobyt stały gminne wg płci, typu i kierunku, BDL Warszawa 2016 r.

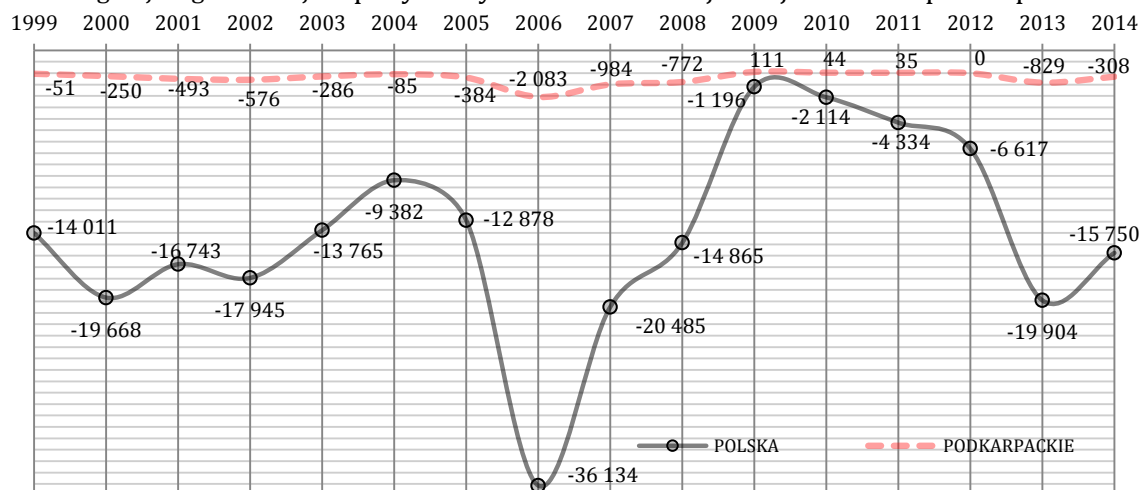
Emigracja i imigracja za granicę – w postaci salda migracji na pobyt stały wg kierunku

Nazwa	saldo migracji							
	ogółem	Europa	Azja	Afryka	Ameryka Pn. i Sr.	Ameryka Południowa	Oceania	Nieustalony
	2014	2014	2014	2014	2014	2014	2014	2014
	[osoba]	[osoba]	[osoba]	[osoba]	[osoba]	[osoba]	[osoba]	[osoba]
POLSKA	-15 750	-14 982	468	112	-1 250	27	-129	4
DOLNOŚLĄSKIE	-1 870	-1 782	39	14	-130	-2	-11	2
KUJAWSKO-POMORSKIE	-1 100	-1 066	2	0	-36	0	0	0
LUBELSKIE	-635	-538	0	0	-96	3	-4	0
LUBUSKIE	-663	-666	4	1	-10	4	4	0
ŁÓDZKIE	-344	-380	53	10	-24	4	-8	1
MAŁOPOLSKIE	-625	-483	63	10	-205	7	-17	0
MAZOWIECKIE	-33	-119	142	27	-81	9	-11	0
OPOLSKIE	-1 569	-1 610	44	2	-2	0	-3	0
PODKARPACKIE	-308	-168	0	0	-133	1	-8	0
PODLASKIE	-337	-202	4	1	-138	0	-2	0
POMORSKIE	-1 087	-1 062	15	12	-38	1	-15	0
ŚLĄSKIE	-3 531	-3 462	52	27	-134	3	-17	0
ŚWIĘTOKRZYSKIE	-106	-104	13	2	-14	0	-3	0
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	-782	-732	8	8	-58	-1	-8	1
WIELKOPOLSKIE	-1 308	-1 219	0	-3	-82	0	-4	0
ZACHODNIOPOMORSKIE	-1 452	-1 389	29	1	-69	-2	-22	0

Źródło: Bank Danych Lokalnych, GUS, Warszawa, 2016 r.

W 2014 r. na terenie województwa podkarpackiego nastąpił spadek (w stosunku do 2013 r.) emigracji na pobyt stały o 30,9%. Jednocześnie saldo migracji pozostawało ujemne (minus 308 osób). Dowodzi to większej liczby wyjazdów za granicę niż powrotów na stałe. Krajami, które kumulowały wyjazdy były następujące: Europa (minus 168) i Ameryka Północna i Środkowa (minus 133). Dla kraju akcenty rozkładały się podobnie tj. Europa (minus 14 982) i Ameryka Północna i Środkowa (minus 1 250). Saldo migracji było ujemne dla wszystkich województw w przypadku tych dwóch głównych kierunków emigracji zagranicznych na pobyt stały.

Saldo migracji zagranicznej na pobyt stały. Porównanie kraj – województwo podkarpackie

Wykształcenie a stała emigracja. Dla wszystkich poziomów wykształcenia odnotowano ujemne saldo migracji, za wyjątkiem wykształcenia podstawowego i osób nie posiadających wykształcenia szkolnego. Ujemne saldo migracji zagranicznych na pobyt stały oznacza, że więcej osób wymeldowało się na pobyt stały za granicę, niż zameldowało po powrocie z zagranicy. Dane dotyczą łącznie miast i wsi oraz kobiet i mężczyzn. Niepokojącym pozostaje fakt, że wyjeżdżają osoby młode i lepiej wykształcone, co w relacji do zatrudnienia niezgodnym z kwalifikacjami migrantów, może być przyczyną ich dezaktualizacji.

Saldo migracji zagranicznych na pobyt stały według wykształcenia migrantów
2005 r.

Nazwa			POLSKA	PODKARPACKIE
saldo migracji	ogółem	[osoba]	-12 878	-384
	wyższe	[osoba]	-97	-32
	policealne	[osoba]	-370	-21
	średnie	[osoba]	-2 825	-195
	zasadnicze zawodowe	[osoba]	-2 802	-108
	gimnazjalne	[osoba]	-611	-31
	podstawowe	[osoba]	-2 149	-35
	niepełne podstawowe i bez wykształcenia szkolnego		499	164
	nieustalone	[osoba]	-4 523	-126

Miejsce zamieszkania a emigracja. Zjawisko migracji za granicę na pobyt stały z terenów wiejskich jest w przybliżeniu o połowę mniejsze jak z miast. Trzeba przy tym podkreślić, że 2014 r. jest korzystniejszy w tym zakresie jak 2007 r. Tempo wyjazdów za granicę na pobyt stały 2007–2014 zostało wyhamowane tj. było mniejsze ogółem o 676 osób (w tym dla miast o 280 osób, a dla wsi o 396 osób) niż w 2007 roku (co wynika ze spadku salda migracji zagranicznych ogółem i dla miast oraz wsi w województwie podkarpackim).

Napływ osób z zagranicy – imigracje. Jak wynika z publikacji GUS opracowanej na podstawie danych z NSP 2011, w przypadku imigrantów można zaobserwować korelację pomiędzy miejscem zamieszkania wybieranym przez osoby przybywające do Polski z zagranicy, a stopniem rozwoju gospodarczego regionów. W województwie podkarpackim przebywało tylko 3,7% ogólnej liczby imigrantów. Większość obcokrajowców w kraju skupia się w miastach (81%), a mniejszość na terenach wiejskich.

Migracje zagraniczne na pobyt czasowy. Emigranci przebywający czasowo za granicą kraju (tj. powyżej 3 miesięcy) częściej przemieszczają się z terenów miast niż z terenów wiejskich.

Emigranci przebywający czasowo za granicą (powyżej 3 miesięcy) w 2002 i 2011 r.

kraj	w tysiącach		w %	
	2002	2011	2002	2011
ogółem	786,1	2017,5	100,0	100,0

	M	363,0	986,7	46,2	48,9
	K	423,1	1030,8	53,8	51,1
miasta	razem	488,1	1330,2	62,1	65,9
	M	221,1	649,1	28,1	32,2
	K	264,0	681,0	34,0	33,8
wieś	razem	298,0	687,3	37,9	34,1
	M	141,9	337,6	18,1	16,7
	K	156,1	349,8	19,9	17,3

Najwięcej emigrantów przebywających za granicą powyżej 3 miesięcy w przeliczeniu na 1000 mieszkańców odnotowano w województwie: opolskim (106,3) podlaskim (91,4) i podkarpackim (84,0). Najmniej w mazowieckim (28,1), wielkopolskim (31,0) i śląskim (49,9). Mieszkańcy województwa podkarpackiego poza Wielką Brytanią najchętniej emigrowali do Stanów Zjednoczonych AP, Francji, Włoch i Niemiec (NSP 2011).

Liczba emigrantów przebywających za granicą powyżej 3 miesięcy na 1000 mieszkańców

OPOLSKIE	106,3
PODLASKIE	91,4
PODKARPACKIE	84,0
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	74,6
ZACHODNIOPOMORSKIE	62,4
DOLNOŚLĄSKIE	62,2
LUBUSKIE	59,5
POMORSKIE	58,6
MAŁOPOLSKIE	56,2
LUBELSKIE	51,6
ŁÓDZKIE	51,6
KUJAWSKO-POMORSKIE	50,8
ŚWIĘTOKRZYSKIE	50,0
ŚLĄSKIE	49,9
WIELKOPOLSKIE	31,0
MAZOWIECKIE	28,1

Jedynym pozytywnym aspektem migracji w tym przypadku jest jej czasowy charakter. Niepokojący pozostaje fakt, że wyjeżdżają osoby młode i lepiej wykształcone. Generalnie poziom wykształcenia mieszkańców wsi, mimo iż ulega systematycznej poprawie, nadal kształtuje się niekorzystnie w porównaniu z mieszkańcami miast.

Miejsce zamieszkania, a migracje w kraju. W miastach odnotowano dodatnie saldo migracji wewnętrznych na pobyt czasowy (zarówno w Polsce jak i w województwie podkarpackim). Na wsi odnotowano ujemne saldo migracji wewnętrznych na pobyt czasowy. Prawdopodobnie ta miała miejsce zarówno w kraju jak i w województwie podkarpackim. Migracje wewnętrzne ludności na pobyt czasowy do miast pozostają większe z terenów wiejskich, proces ten zmniejsza się w porównaniu 2014 – 2007 r. Możliwe, że wraz z powstaniem odpowiedniej infrastruktury na wsi prawidłowość będzie następowała

w kierunku przeciwnym (miasto → wieś), ponieważ miejsce wykonania pracy nie będzie istotne dla wielu zawodów i większości pracodawców.

Migracje wewnętrzne na pobyt czasowy

			POLSKA	PODKARPACKIE	
ludność zameldowana na pobyt czasowy	ogółem	2007	[osoba]	683 065	32 132
		2014	[osoba]	659 058	34 780
	miasta	2007	[osoba]	477 406	20 725
		2014	[osoba]	439 401	21 785
	wieś	2007	[osoba]	205 659	11 407
		2014	[osoba]	219 657	12 995
ludność czasowo nieobecna w miejscu stałego zameldowania	ogółem	2007	[osoba]	683 065	41 240
		2014	[osoba]	659 058	39 855
	miasta	2007	[osoba]	379 691	17 962
		2014	[osoba]	357 374	16 498
	wieś	2007	[osoba]	303 374	23 278
		2014	[osoba]	301 684	23 357
Saldo migracji	ogółem	2007	[osoba]	0	-9 108
		2014	[osoba]	0	-5 075
	miasta	2007	[osoba]	+97 715	+2 763
		2014	[osoba]	+82 027	+5 287
	wieś	2007	[osoba]	-97 715	-11 871
		2014	[osoba]	-82 027	-10 362

Migracje wewnętrzne i zagraniczne na pobyt stały. Porównanie sald migracji zagranicznych dowodzi takiej samej prawidłowości w województwie podkarpackim jak w kraju (ujemna wartość). W porównaniu do 2007 r. zmniejsza się nominalna wartość salda migracji, co wynika ze spadku rejestrowanego odpływu na pobyt stały ludności za granicę. W 2014 r. saldo migracji zagranicznych na pobyt stały pozostaje ujemne - zarówno w Polsce jak i w województwie podkarpackim. Odnotowano większą liczbę wyjazdów za granicę niż powrotów. W miastach migracje zagraniczne były bardziej nasilone. W okresie 7 lat (2007 r.=100%) nastąpił wzrastający proces migracji stałej z miast w porównaniu do terenów wiejskich. W 2014 r. emigranci z miast dla Polski stanowili 74,3% ogółu (w 2007 r. - 69,8%). Odpowiednio dla wsi w 2014 r. 25,6% (w 2007 r. - 30,2%). Dla województwa podkarpackiego odnotowano taką samą tendencję. W 2014 r. emigranci z miast województwa podkarpackiego stanowili 63,8% ogółu (w 2007 r. - 59,8%). Odpowiednio dla wsi województwa podkarpackiego w 2014 r. - 36,2% (w 2007 r. - 40,2%).

Migracje wewnętrzne i zagraniczne na pobyt stały

Nazwa			POLSKA	w tym		PODKARPACKIE	w tym	
				miasta	wieś		miasta	wieś
migracje wewnętrzne na pobyt stały - napływ	2007	[osoba]	511 254	263 326	247 928	25 306	9 930	15 376
	2014	[osoba]	407 604	217 838	189 766	18 298	7 454	10 844
migracje zagraniczne	2007	[osoba]	14 995	10 601	4 394	909	557	352

na pobyt stały - imigracja	2014	[osoba]	12 330	8 965	3 365	727	365	362
migracje wewnętrzne na pobyt stały - odpływ	2007	[osoba]	511 254	311 230	200 024	27 475	12 278	15 197
	2014	[osoba]	407 604	246 790	160 814	20 239	9 731	10 508
migracje zagraniczne na pobyt stały - emigracja	2007	[osoba]	35 480	24 779	10 701	1 893	1 132	761
	2014	[osoba]	28 080	20 875	7 205	1 035	660	375
saldo migracji wewnętrznych	2007	[osoba]	0	-47 904	+47 904	-2169	-2 348	+179
	2014	[osoba]	0	-28 952	+28 952	-1 941	-2 277	+336
saldo migracji zagranicznych	2007	[osoba]	-20 485	-14 178	-6 307	-984	-575	-409
	2014	[osoba]	-15 750	-11 910	-3 840	-308	-295	-13

W zakresie migracji wewnętrznych można odnotować przemieszczanie się ludności z miast na tereny podmiejskie (suburbia) lub na wieś. Jest to odmienny proces niż powiązany z innym kierunkiem migracji następującym w II połowie XX w. (wieś → miasto). Przepływ ludności z miast na wieś odnotowano zarówno w 2007 r. jak i 7 lat później. W województwie podkarpackim (podobnie jak w kraju) nastąpiło dodatnie saldo migracji wewnętrznych dla wsi i ujemne dla miast, co dotyczyło zarówno 2007 r. jak i 2014 r. W 2014 r. (ostatnie dostępne dane) saldo migracji wewnętrznych na wieś w województwie podkarpackim było o 87,7% wyższe niż w 2007 r.

ZAKOŃCZENIE

Interpretacja skutków zjawiska migracji, szczególnie podczas analizy wyjazdów za granicę na pobyt stały – pozostaje ekonomicznie niejednoznaczna. W sensie pozytywnym może otwierać szanse dla korzystnej alokacji nadwyżek pracowników za granicą. Szczególnie gdy mamy do czynienia z zatrudnianiem specjalistów zgodnie z ich kwalifikacjami – jest to proces korzystny. Specjaliści powracający nawet po długotrwałym okresie zatrudnienia za granicą do Polski, stanowią istotny czynnik rozwoju zasobów ludzkich. W przypadku zawodów medycznych i naukowych może następować w ten sposób transfer technologii i innowacji, który jest w kraju bardzo potrzebny. Ponadto wiele wyjazdów handlowych i w celach biznesowych może zaowocować powstaniem nowej działalności gospodarczej na terenie Polski. Wówczas takie inicjatywy mogłyby znaleźć wsparcie w zakresie współfinansowania.

Sytuacja jest znacznie gorsza wówczas, gdy emigrują osoby młode i gorzej wykształcone lub w sytuacji kiedy specjaliści zostają zatrudnieni za granicą poniżej posiadanych kwalifikacji, np. przy pracach sezonowych lub jako pracownicy fizyczni. Dłuższy okres zatrudnienia przy wykonywaniu prac prostych jest związany z zapominaniem uprzednio wyuczonego zawodu. W okresie gorszej sytuacji gospodarczej kraju przyjmującego, pracownicy zostają zmuszeni do powrotu, zasilając szeregi bezrobotnych. Wykonywanie prac prostych, ale w sposób twórczy, może się przyczynić do uzyskania umiejętności mistrzowskich, które to potwierdzone odpowiednim dokumentem respektowanym w państwach UE, pomimo znacznych trudności, może otworzyć możliwość uzyskania oferty lepiej płatnej i jeszcze nie wykorzystanej przez rodzimych pracowników.